

İbnü'l-Kâdî'nin kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Tefayîd 'alâ cedâvili'l-Havfî*, *Nazmü Telhîşi İbni'l-Bennâ*, *Nazmü mantîkî's-Sa'd*, *Gunyetü'r-râ'id fi tabakâti ehli'l-hîsâb ve'l-ferâ'iz*, *Muhtasarü'l-Mi'yâr*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kâdî, *el-Münteka'l-mağşûr* (nşr. Muhammed Razûk), Rabat 1986 neşreden giriş, I, 17-129; a.mlf., *Dürretü'l-hicâl* (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Kahire 1390/1970, neşreden giriş, I, 3-28; Makkarî, *Ravzatü'l-âs* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1403/1983, s. 239-300; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, I, 213-216; Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *Selvetü'l-enfâs*, Fas 1318, I, 133-135; İbn Zeydân, *Târîhu Miknâs*, Rabat 1929-33, I, 326-328; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 679; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 225; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delilü mü'errihi'l-Magribi'l-akşâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 44, 162, 259, 268, 278; I, 326, 385; Brockelmann, *en-Nübüğu'l-Magribî fi'l-edebî'l-Arabî*, Beyrut 1961, s. 253-254; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 177; Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmi'ü'l-Karaviyyîn*, Beyrut 1972, II, 517; Abbas b. İbrâhîm, *el-l'âm*, II, 295-299; Muhammed Haccî, *el-Hareketü'l-fikriyye bi'l-Magrib*, Rabat 1398/1978, II, 368, 448; Muhammed el-Efrânî, *Safvetü men inteseşe min ahhâri şulehâ'i'l-karni'l-hâdî 'aşer*, Fas, ts., s. 77; Ömer Ferruh, *Me'âlimü'l-edebî'l-Arabî fi'l-aşri'l-hâdîs*, Beyrut 1985, II, 325-328; Ali Lağzeyevî, *Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelûs*, Rabat 1987, s. 231-234; Abdülkâdir Zimâme, "Ebü'l-'Abbâs b. Kâdî mü'errihu Fâs", *el-Bahşû'l-ilmî*, sy. 14-15, Rabat 1969, s. 201-213; a.mlf., "Ebü'l-'Abbâs b. Kâdî mü'errihu devleti'l-Manşûr ez-Zehbî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. 2-3, Dârülbeyzâ 1979-80, s. 7-22; a.mlf., "Ebü'l-'Abbâs b. Kâdî el-mü'errih", *Âfâku's-sekâfe ve't-türâs*, XI, Dübey 1416, s. 101-107; G. Deverdun, "İbn al-Kâdî", *El'2* (Fr.), III, 837-838; *Mu.M.*, II, 86-87; Yûsuf Rahîmlü, "İbn Kâdî", *DMBİ*, IV, 437-440.

MUHAMMED RAZÛK

İBNÜ'L-KALÂNİSİ

(ابن القلاني)

Ebü Ya'lâ er-Reisülecel Mecdürriüsâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî et-Temîmî (ö. 555/1160)

Târîhu Dimaşk adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, edip, şair ve devlet adamı.

Dimaşk'ta dünyaya geldi. Vefatında sekseni aşkın olduğu dikkate alınarak 465-475 (1073-1082) yılları arasında doğduğu söylenebilir. Soyu Temîm'e kadar ulaşan büyük bir aileye mensuptur. Ailesi kalansüve (külâh) imalâtıyla meşgul olduğu için İbnü'l-Kalânîsi lakabıyla tanındı. İbnü'l-Kalânîsi Dimaşk'ta tarih, ilâhiyat, edebiyat ve fıkıh tahsili yaptıktan sonra Dîvânü'r-resâil ve'l-inşâ'da kâtip

olarak göreve başladı; ardından bu divanın reisliğine yükseldi. Bir süre Dîvânü'r-resâil ve'l-inşâ ile birlikte Dîvânü'l-harâc'ta yönetti. İki defa Dimaşk şehrinin reisliğine tayin edildi ve uzun yıllar bu görevde kaldı. Hadise ilgilenen İbnü'l-Kalânîsi, es-Sâhibü'l-amîd Ebü Ya'lâ Sehl b. Bişr el-İsferâyînî ve Ebü Ahmed Hâmid b. Yûsuf et-Tiflisî'den rivayette bulunmuş; Ebü'l-Kâsım Sasrâ, Ebü'l-Mevâhib Sasrâ, Mükrem b. Ebü's-Sakr, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ve oğlu Kâsım b. Asâkir, Ömer b. Ali el-Kureşî ve kardeşi Abdülvehhâb, Kâdî Abdurrahman b. Sultân ve İshak b. Tarhân eş-Şâgûnî de ondan hadis rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Kalânîsi 17 Rebîülevvel 555'te (27 Mart 1160) Dimaşk'ta vefat etti ve Kâsiyûn Mezarlığı'nda ağabeyi Muhammed'in kabrinin yanına defnedildi. 5 veya 7 Rebîülevvel'de (15 veya 17 Mart) öldüğü de rivayet edilir.

Nazımda, nesirde ve inşâ kâtipliğinde haklı bir şöhrete kavuşan İbnü'l-Kalânîsi aynı zamanda şair ve iyi bir hattattı (İbn Asâkir, XV, 191). Kendi eserinde (*Târîhu Dimaşk* [nşr. Süheyl Zekkâr], s. 447, 528, 532-533), İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'inde (XV, 191-192) ve Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ*'sında (X, 279-280) bazı şiirleri yer almaktadır.

Dimaşk ve Mısır'daki idarî görevlerini nesiller boyu sürdüren Kalânîsi ailesi halk tarafından seviliyordu. 548'de (1153-54) Dimaşk'ta karışıklıkların çıkması üzerine şehrin reisliğine getirilen İbnü'l-Kalânîsi'nin yeğeni Ebü Gâlib Radiyyüddin Abdülmün'im, akrabalarını yanına alarak şehri dolaşıp halkı ve askerleri yatıştırmış, şehirde huzur ve sükûnu sağlamıştır (*Târîhu Dimaşk* [nşr. Süheyl Zekkâr], s. 501). Ailenin VIII. (XIV.) yüzyılda bile Dimaşk'ın idaresinde söz sahibi olduğu bilinmektedir. Dimaşk'ta Sâlihiyye'deki Kalânisiyye Dârülhâdisi bu aileye mensup olan Ebü Ya'lâ Hamza b. Müeyyedüddin Ebü'l-Meâlî Es'ad tarafından yaptırılmıştır (Nuaymî, I, 96-97, 307-311).

İbnü'l-Kalânîsi, el-Emîrül-müeyyed Uddetü'l-imâm Haydere b. Hüseyin b. Müflih'in 1 Receb 441'de (29 Kasım 1049) Dimaşk valiliği görevine başladığını ve bu görevini 448 (1056) yılına kadar sürdürdüğünü belirttiikten sonra *Târîhu Dimaşk* (*Zeylû Târîhi Dimaşk*) adlı eserini bu yıl üzerine kurduğunu söyler (*Târîhu Dimaşk* [nşr. Süheyl Zekkâr], s. 140). Kitabından iki yerde (s. 474, 531) sadece *Târîh* adıyla bahseder. İbn Asâkir (XV, 191), Yâkût el-Hamevî (X, 278), İbnü'l-Esir (X, 560) ve Zehebî de (XX, 388-389) onun ese-

rine *Târîh* ismini vermişlerdir. İbn Hallîkân (VII, 144) kitabın adını *Zeylû Kitâbi Târîhi Hilâl eş-Şâbî*, Ebü Şâme (I, 28) *Müzeyyelü't-Târîhi'd-Dimaşkî*, İbnü'l-Adîm (III, 1154, 1162) *ez-Zeyl fi Târîhi Dimaşk* ve el-Müzeyyel bihi 'alâ Târîhi Dimaşk, Kâtib Çelebi ise (*Keşfü'z-zunûn*, I, 294) *Zeylû Târîhi Medineti Dimaşk* şeklinde kaydetmiştir. İbn Hallîkân'ın ifadesinden kaynaklanan yaygın kanaate göre İbnü'l-Kalânîsi eserini, Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin (ö. 448/1056) 360-448 (970-1056) yıllarına ait olayları ihtiva eden *Târîhu Hilâl b. Muhassin eş-Şâbî* adlı kitabına zeyil olarak kaleme almıştır. Henry Frederick Amedroz da kitabı *Zeylû Târîhi Dimaşk* ismiyle yayımlamıştır (Beyrut 1908). Ancak Claude Cahen, bu konuya dair yazdığı bir makalede meselenin İbn Hallîkân'ın ifadesine dayanan Amedroz'un kısa açıklamasıyla vuzuha kavuşamayacak kadar karışık olduğunu, İbnü'l-Kalânîsi'nin çağdaşı Azîmî'nin eserin ismindeki "müzeyyel" kelimesini "zeyl" ile değiştirerek kitabın adını *Zeylû't-Târîhi'd-Dimaşkî* olarak kaydettiğini ve bunu "Dimaşk Tarihi'nin zeyli" değil "Tarih'in Dimaşk'a dair kısmının zeyli" olarak anlamının daha doğru olacağını ileri sürmüştür (*Arabic and Islamic*, s. 156-167).

Müellif *Târîhu Dimaşk*'a, muhtemelen Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin eserinde Dimaşk tarihiyle ilgili olarak verdiği bilgileri tamamlamak amacıyla 360 (971) yılı olaylarını anlatarak (Karmatîler'in zilkade ayında [Ağustos-Eylül 971] Dimaşk'ı işgal etmesiyle) başlamıştır. Eser, 1 Safer 555'te (11 Şubat 1160) Dimaşk Kadısı Zekiyyüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed'in kadılık görevinden istifası ve yerine Kadı Kemâleddin eş-Şehrezûrî'nin tayin edildiğini belirten mâlumatla sona erer. Kitabın Oxford Bodleian Library'de bulunan (nr. Hunt. 125) nüshasının başından on dört varak eksiktir. Bundan da eserin daha erken bir tarihte cereyan etmiş olaylarla başladığı anlaşılmaktadır. Kitabın iki bölümden oluştuğu söylenebilir. Müellif, 441 (1049) yılına kadar gelen birinci bölümü (asl) yazarken Sâbit b. Sinân ve Hilâl b. Muhassin es-Sâbî'nin tarihlerinden istifade etmiştir. Ancak onun bu kaynakları kullanırken onları ıktibas ederek mi, ilâve, tashih, tâdil ve ihtisar ederek mi, yoksa diğer bazı kaynaklarla birlikte bunlardan da faydalanmak suretiyle mi eserini kaleme aldığı konusu henüz aydınlatılamamıştır. İbnü'l-Kalânîsi, ilk bölümde daha çok valileri esas alarak

Dimaşk tarihi hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölüm ise (müzeyyel) 458 (1066) yılından başlar ve 555 (1160) yılına kadar gelen bir umumi tarih niteliği taşır. Burada Irak, İran, Mısır ve Kuzey Afrika'da cereyan eden olaylara, özellikle İbn Tümert'in ortaya çıkışı ve Muvahhidler'in kuruluşuna yer verilmekte, bu arada vefat eden meşhur şahıslar da zikredilmektedir. Müellifin başlangıçta olayları günlük olarak kaydettiği, ancak eserini yazarken özetleme yoluna gittiği anlaşılmaktadır.

Târîhu Dimaşk, Fâtımîler ve Karmatîler'in Suriye ve Dimaşk'a hâkim olmak amacıyla verdikleri mücadeleler, Fâtımîler'in Suriye hâkimiyeti, Suriye halkının onlarla mücadelesi, Dimaşk'taki kabileler, sosyal hayat, halkın kurduğu teşkilâtlar, imar faaliyetleri, Dimaşk'ın topografyası ve imar planı, Abbâsîler, Büveyhîler, Selçuklular, Böriler, Zengîler, İsmâîlîler ve müellifin bizzat şahit olduğu I ve II. Haçlı seferleri hakkında en önemli kaynaktır. İbnü'l-Kalânîsî, Atabeg Tuğtegin'in Dimaşk'a hâkim olmasından (497/1104) sonraki olayları daha ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Müellifin asıl ilgisi Dimaşk şehrine yönelmiş olmakla beraber çeşitli vesilelerle Bağdat ve Mısır'a atıfta bulunmuş, az da olsa Halep, Musul ve Kudüs hakkında da bilgi vermiştir. İbnü'l-Kalânîsî'nin Kudüs'ün Franklar tarafından işgalinden ve Dimaşk'a komşu bölgelerde Haçlı devletlerinin kurulmasından sonra Haçlılar'a ilgi duymaya başladığı anlaşılmaktadır. 1104 yılından sonra Haçlılar'a dair verdiği bilgiler yerli ve yabancı kaynakları tamamlayıp düzeltir mahiyettedir (Demirkent, I, s. XXXVIII).

Eserini biri 535 (1140-41) (*Târîhu Dimaşk* [nşr. Süheyl Zekkâr], s. 441), diğeri 555 (1160) yılından önce olmak üzere iki redaksiyonda titiz bir inceleme ve araştırmadan sonra tamamlayan İbnü'l-Kalânîsî kitabını yazarken arşiv belgelerine de başvurmuş, bunlardan bir kısmına eserinde yer vermiştir. Belgelerin en önemlisi, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Atabeg Tuğtegin'e Suriye valiliğini tevcih etmesiyle ilgili, Tuğrâi Ebû İsmâil Hüseyin b. Ali el-İsfahânî tarafından yazılan menşurdur (a.g.e., s. 308-310). Müellif, başta babası olmak üzere bazı kişilerin şifahî rivayetlerine; Dimaşk olayları, şehrin erzak ve silâh ihtiyacının karşılanması gibi konularda ise kendi bilgisine dayanmıştır. Zaman zaman secili ifadelerle yer vermiş olsa da eserin üslubu genelde sadedir. Azîmî, İbn Asâkir, İb-

nü'l-Esir, Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Adîm, Ebû Şâme, Zehebî, İzzeddin İbn Şeddâd, Safedî gibi tarihçiler *Târîhu Dimaşk*'i kaynak olarak kullanmışlardır.

Târîhu Dimaşk ilk defa, Henry F. Amedroz tarafından İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin *Târîhu Meyyâfârîkin ve Âmid* (*Târîhu'l-Fârikî*), Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân* ve Zehebî'nin *Târîh*'inden alıntılar yapılarak ve notlar ilâve edilerek *Zeylû Târîhi Dimaşk* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1908, 1962). Süheyl Zekkâr da kitabı *Târîhu Dimaşk* ismiyle neşretmiştir (Dimaşk 1403/1983). Hamilton A. R. Gibb, eserin Haçlı seferleriyle ilgili 490-555 (1097-1160) yılları olaylarını içeren kısmını *The Damascus Chronicle of the Crusades* adıyla İngilizce'ye (London 1932), Roger le Tourneau 1075-1154 yılları arasındaki olaylarla ilgili bölümünü *Damas de 1075 à 1154* adıyla Fransızca'ya (Damascus 1952) çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, neşreden giriş, s. 3-9; a.e. (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1403/1983, neşreden giriş, s. h-ş; a.mlf., *The Damascus Chronicle of the Crusades* (trc. H. A. R. Gibb), London 1932, tercüme edenin önsözü, s. 7-40; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XV, 191-192; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 560; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, X, 278-279; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb* (Zekkâr), III, 1154, 1162; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, I, 28, 119, 164, 167, 174; ayrıca bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 144; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 388-389; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 39; Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 96-97, 307-311; *Keşfü'z-zunûn*, I, 294; Cl. Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940, s. 38-40; a.mlf., "Note d'historiographie syrienne, la première partie de l'histoire d'Ibn al-Qalanîsî", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, Leiden 1965, s. 156-167; a.mlf., "İbn al-Qalanîsî", *EP* (İng.), III, 815; M. E. Bertsch, *Counter-Crusade: A Study of Twelfth Century Jihad in Syria and Palestine*, Michigan 1950, s. 82-94; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, I, 9-11; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihine'd-Dimaşkiyyin*, Beyrut 1398/1978, s. 34-35; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi*, Erzurum 1978, s. 1-2; a.mlf., *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, İstanbul 1985, s. XVI-XVII; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 236-239; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd*, Dimaşk 1404/1984, s. 282-286; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara 1990, I, s. XXXVII-XXXIX; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 113; Annick Regourd, "Astres et astrologie chez Ibn al-Qalanîsî", *BEO*, XLIV (1993), s. 69-77; "İbnülkalânîsî", *İA*, V/2, s. 868-863; Ali Behrâmiyân, "İbn Qalanîsî", *DMBİ*, IV, 486-488.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İBNÜ'L-KÂS

(ابن القاس)

Ebû'l-Abbâs Ahmed
b. Ebî Ahmed
et-Taberî el-Bağdâdî
(ö. 335/946)

Şâfiî âlimi.

Taberistanlı olup Zehebî'nin kaydettiği Bağdâdî nisbesinden bir süre Bağdat'ta da kaldığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Kâs lakabını, anlattığı kıssalar ve yaptığı vaazlarla insanları cihada teşvik ettiği için Kâs lakabıyla anılan babasına nisbetle almıştır. Sem'ânî'nin bu işi bizzat onun yaptığını ve Kâs lakabıyla anıldığını söylemesi (*el-Ensâb*, X, 24) diğer kaynaklarda verilen bilgilerle çelişmektedir. Ancak kendisinin de bu hususta babasının yolundan gitmesi muhtemel olup cihad amacıyla sonraları serhad şehri Tarsus'a yerleşmesi de bunu teyit etmektedir. Biyografisi hakkında en geniş mâlumatı veren İbnü'l-Adîm babasının adını Muhammed, dedesinin adını da Ya'kûb olarak kaydeder (*Buğyetü't-taleb*, I, 439; III, 1059). İbnü'l-Kâs, Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc el-Bağdâdî'den fıkıh öğrendi. Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî, Mutayyen el-Hadramî, İbnü'l-Bâgandî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe ve Abdullah b. Nâciye'den hadis rivayet etti. Talebeleri arasında, başta Kadî Ebû Ali Hasan b. Muhammed ez-Zücâcî olmak üzere Osman b. Abdullah et-Tarsûsî, Muhammed b. Ahmed el-Atîkî, Mûsâ b. İbrâhim el-Verrâk, Ebû Zer Hıdr b. Ahmed et-Taberî gibi şahsiyetler vardır. Döneminde Şâfiî mezhebinin önde gelen temsilcilerinden biri sayılan İbnü'l-Kâs kadılık yaptığı Tarsus'ta 335'te (946) vefat etti; bir rivayete göre ise 336 yılında yıl ölmüştür (İbnü'l-Adîm, III, 1062; İbn Hallikân, I, 68).

Kaynaklarda "büyük imam, asrının imamu" gibi ifadelerle anılan İbnü'l-Kâs'ı Nevevî, mezhep imamının usul ve kaidelelerine bağlı olarak ictihad yapan "ashâbü'l-vücûh"tan saymıştır (*Tehzîb*, I/2, s. 253). Nitekim kendisi de eserlerinde mezhep imanı ve talebelerinden yaptığı nakillerden ayrı olarak ulaştığı birçok fikhî hükümün ictihada dayandığını belirtmektedir (meselâ bk. *Edebü'l-kâdî*, I, 83, 105, 131, 180, 184, 189, 190, 201, 243, 246, 251-253, 256, 262, 264, 267, 286, 317, 319; *et-Telhîs*, s. 88, 91, 97, 106, 111, 112, 123, 158, 169, 186, 206, 244, 245, 252, 276, 293, 311, 341, 373, 598). *et-Telhîs* adlı eserinin başında